

A PÁRBESZÉD VÁLSÁGA A 21. SZÁZADBAN

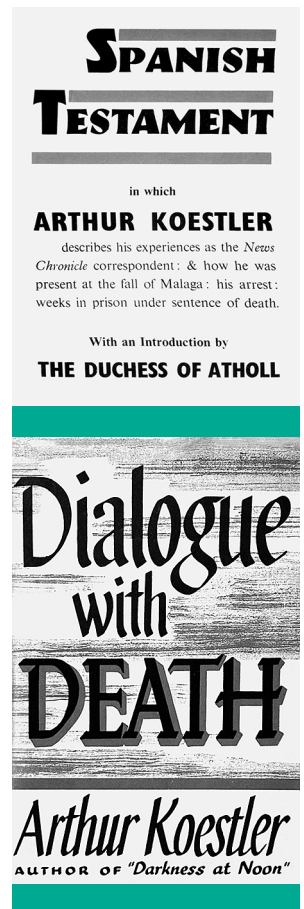
H A L K Ó P E T R A

„A tudat gondoskodik arról, hogy sohase tapasztalhassuk teljes megsemmisülését. Nem fedi fel létezésének és elmúlásának titkát. Senkinek sem adatik meg, hogy belenézzen a sötétségbe; előtte bekötik a szemét” – e sorokat a magyar származású Arthur Koestler írta 1937–38-ban, a *Párbeszéd a halállal* című művében, amely spanyolországi börtönméneit dolgozza fel.¹ Koestler a polgárháború idején a köztársasági oldalon állt újságíróként, amikor Franco falangistái elfogták, és – bár ő ezt akkor nem tudhatta – halálra ítélték. A sevillai börtönben egyedül volt a kivégzésre várók celláiban, ahol minden éjszaka hallotta, ahogyan másokat elvisznek, majd fegyverropogás zárja le az adott ember történetét. Két hónapot töltött ebben az elszigeteltségben. A *Párbeszéd a halállal* ennek a létállapotnak a filozófiai és spirituális lenyomata: nem háborús riport, hanem belső monológok és gondolati dialógusok sora. Koestler a végletesen némaságra ítélt lét határhelyzetében is képes volt dialógust folytatni, mivel számára a párbeszéd nem pusztán kommunikációs forma volt, hanem élettani szükséglet. Amíg képes volt párbeszédet folytatni, akár a halállal, akár önmagával, addig nem vált a körülmények pusztá tárgyává. Nem csupán túlélte, hanem élt. Dialógusa a halállal a cselekvő létezés, sőt az emberi méltóságért való ellenállás, paradox módon: az élet bizonyítéka. A 21. században éppen e létfeltétel krízisével állunk szemben. A kommunikáció soha nem látott túltermelése mellett és a kommunikációs eszközök robbanásszerű fejlődése ellenére a valódi párbeszéd képessége halványul el, és a társadalmi érintkezés egyre gyakrabban párhuzamos monológok sokaságává válik. A jelenség azonban nem kommunikációs zavar vagy egyszerűen technikai természetű kérdés, hanem a civilizációs következménye annak az antropológiai átalakulásnak, amely három kiemelt dimenzióban ragadható meg: a politikai vitakultúra átalakulásában, a gazdasági teljesítményelv háttérbe szorításában, valamint a társadalmi atomizáció erősödésében.

POLITIKAI TÉR: VITAKULTÚRA HELYETT VITAFELÜGYELET

A politika világában a párbeszéd válsága különösen látványos. A 21. század elején nem egyszerűen új eszközök jelentek meg, hanem átalakult az információáramlás és a véleménynyilvánítás teljes rendszere; olyan gyors és nagy léptékű változás ment végbe a társadalmi diskurzus szerkezetében, amelyhez fogható korábban nem volt.

¹ Arthur KOESTLER: *Párbeszéd a halállal* (*Spanyol testamentum*) [1937/42] ford. NEMES László, Fabula, Bp. 1993.

Arthur Koestler *Spanyol testamentum* című művének első, 1937-es brit kiadásának címlapja és a *Párbeszéd a halállal* című szöveggel kiegészített második, 1942-es amerikai kiadás borítója

» a közbeszéd egymás mellett futó narratívákból áll

A digitális nyilvánosság demokratizálódása ígérettel indult, ám mára egy újfajta kommunikációs hierarchiát hozott létre. A „független tényellenőrzés” intézménye és a közösségi platformok algoritmikus kontrollja radikálisan átalakította a szólásszabadság gyakorlati feltételeit: a szabályok megalkotása, végrehajtása és szankcionálása ugyanazon magánszereplők kezében összpontosul, amely a nemzetállami szuverenitással kapcsolatos kérdéseket is felvet; aztán a „nem helyénvaló” tartalmak láthatatlanná tétele felügyeleti mechanizmusként működik; a nyilvánosság szerkezete pedig monologizál, vagyis nem a másik fél, nem is a világ megértésére, hanem a saját nézőpont megerősítésére törekszik.² Ez a folyamat az „információs ökoszisztéma összeomlásához” vezetett: meggyengült az információ tekintélye, relativizálódtak a tények, és a demokratikus intézményekbe vetett bizalom is megrendült. Bárki kialakíthatja a saját „valóságát”, és könnyedén saját propagandistájává válhat.³ A közbeszéd így nem a tisztázott álláspontokról, hanem az egymás mellett futó narratívákról szól.

Ez különösen szembeötlő annak fényében, hogy Európa politikai kultúrája történetileg a vita, a meggyőzés és az érvek erejére épült, vagyis azon a meggyőződésen alapult, hogy a nyílt vita nem veszélyt, hanem erőforrást jelent.⁴ A vita nem mellékterméke volt az európai demokráciának, hanem annak szervezőelve. A kortárs trendek azonban a vitát többé nem a demokratikus önmegújulás terepeként, hanem kockázati tényezőként kezelik. A félelem tárgya pedig túlmutat a külföldi beavatkozásokon vagy a dezinformációs törekvéseken: maguk a polgárok váltak veszélyforrássá, amikor szabadon szerveződnek, véleményt formálnak, és nem feltétlenül illeszkednek a fősodratú narratívákhoz.

Azaz miközben a politikai diskurzus szereplői előszeretettel hivatkoznak a pluralizmusra, a gyakorlatban inkább tartanak tőle. Ezzel pedig éppen azt a képességünket veszítjük el, amely történelmileg erőssé tette a nyugati civilizációt: a szabad, nyílt, olykor kockázatos, mégis termékeny vitát.

GAZDASÁGI TÉR: KIVÁLÓSÁG HELYETT AZ EGYENLŐSÉG KÉNYSZERZUBBONYA

A nyugati civilizáció gazdasági modellje évszázadokon át az a lassan felépült intézményi rendszer volt, amely a társadalmi pozíciók elosztásakor az egyéni teljesítményre, a kiválóság elismerésére, a szakmai tudásból fakadó legitim hierarchiákra épült.

A 20. század civiljogi mozgalmi eredetileg e rendszer további kiteljesítését szolgálták, vagyis azt, hogy minden ember – származásától függetlenül – méltóságot és esélyt kapjon. A méltóság és az esélyegyenlőség követelése legitim volt. A jelenkori egalitárius fordulat azonban az egyenlőség fogalmát radikálisan újraértelmezi: az egyenlőség célját nem a lehetőségek megnyitásaként, hanem az eredmények kiegyenlítéseként látja. Ennek következtében az egyenlőség fogalma átalakul, mégpedig úgy, hogy az indulási esélyek egyenlősége helyett az egyenlő végeredmény garanciája válik normává.⁵ Ez a szemlélet a kötelező kvótákkal, a szakmaiságot háttérbe szorító identitáspolitikai elvekkel és a teljesítmény helyét átvevő szimbolikus szempontokkal alapjaiban alakítja át a gazdasági verseny logikáját. Ebben az értelmezésben ugyanis a kiválóság társadalompolitikai gyanú tárgya lesz, a hierarchia a potenciális igazságtalanság

2 MEGADJA Gábor – PALÓC André – ERDŐS Gergely: *Techdisztópia – Saját univerzumot építenek a média-óriások*. 2020. június 30. <<https://szazadvag.hu/cikkek/techdisztopia-sajat-univerzumot-epitenek-a-kozosségi-mediaoriasok>>

3 Lydia POLGREEN: *The collapse of the information ecosystem poses profound risks for humanity*. *The Guardian*, 2019. 08. 17. <<https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/nov/19/the-collapse-of-the-information-ecosystem-poses-profound-risks-for-humanity>>

4 Nikoletta KOUROUSHI: *Social Media and the Future of Democracy*. *The European Conservative*, 2025. november 12. <<https://europeanconservative.com/articles/commentary/social-media-and-the-future-of-democracy>>

5 Abraham H. MILLER: *Multiculturalism Is a Nation Killer*. *The American Spectator*, 2019. június 19. <<https://spectator.org/multiculturalism-is-a-nation-killer>>

táptalaja, a differenciálás pedig megszüntetendő anomália. Abból a társadalomból azonban, amely nem ismeri el a kiválóságot, a tekintélyt és a hierarchia bizonyos formáit, eltűnik az innováció és a versengés motorja.

Ha minden vélemény egyenértékű, függetlenül a hozzáadott értéktől, akkor a vita elveszíti mércéjét, nem keletkezik általa minőségi különbség, így nem az igazság vagy a jobb megoldások kereséséről szól, hanem egyszerűen a vélemények egymás mellé helyezéséről, ennek következtében pedig megszűnik a fejlődés alapfeltétele. A diskurzus célja annak a látszatnak a megteremtése lesz, hogy minden elmélet és gondolat egyformán legitim. A konfrontációt igénylő kérdések tabuvá válnak, az értékelés pedig stigmatizálásnak minősül. A közösség így végül a kényelmes narratíva fenntartásához simul.

Maszkolás – Orosz nyelvű rádiószózat felvétele New Yorkban, az Amerika Hangja és a Szabad Európa Rádió sugárzására, 1951 (*Fortepan*)

A vita delegitimálása tehát nemcsak politikai, hanem közgazdasági önsorsrontás is egyben, mivel eredményeképpen gyengül az innováció, stagnál a termelékenység és végső soron megszűnik a társadalom azon képessége, hogy közös erőfeszítéssel valódi fejlődést váltson ki.

TÁRSADALMI TÉR: EGYÜTTMŰKÖDÉS HELYETT ATOMIZÁCIÓ

A nyugati civilizáció nemcsak a politikai intézmények és a gazdasági teljesítmény rendjére épül, hanem arra a finom társadalmi szövetre, amelyet a kulturális normák, viselkedési kódok és gesztusok alkotnak, mégpedig úgy, mint a közösségi együttműködés feltételeit megteremtő erőforrások.

Ryszard Legutko lengyel filozófus, konzervatív európai parlamenti képviselő egy nemrég megjelent interjúban különösen érzékletesen mutat rá ennek civilizációs vetületére.⁶ A kommunizmus éveiben – mint mondja – a társadalmi szövet atomizálódott, és vele együtt mállottak szét azok a kulturális kódok, amelyek a civilizált viselkedés alapját jelentették. A rendszerváltás után viszont többek között a kereskedelem, a szolgáltatói kultúra és a piacgazdaság hozta vissza az udvariasság és a normakövetés minimális rendjét: az emberek megtanultak újra együttműködni egymással. Ma azonban ismét olyan tendenciák erősödnek meg, amelyek a tolerancia, a tisztelet és a jómodor normáit nem civilizációs erőforrásnak, hanem gyanús maradványnak tekintik. Az új típusú egalitárius ideológia nem egyszerűen egyenlőséget hirdet, hanem a különbségek eltörlését követeli – legyenek azok akár társadalmi szerepek, akár viselkedési formák. Ennek egyik látványos tünete a jómodor és az udvariasság elleni ideológiai fellépés: a kulturális kódok lebontását felszabadításként tüntetik fel, miközben a valóságban a közösségi élet rendjét és a tekintély intézményeit erodálják.

A stílustalanság, a formalitások elutasítása, az udvariasság fáradtságosnak vagy „úri huncutságnak” bélyegzése azonban valójában nem a szabadság jele, hanem az igénytelenségé. A közösségi média kommunikációs kultúrája pedig mindezt felerősíti: türelmetlenség, gyors ítélkezés, személyeskedés. A vulgaritás konformitássá, a figyelem hiánya normaalkotó erővé, a bizalom ritka luxussá lesz. A kulturális hierarchiák helyére nem valami magasabb rendű kerül, hanem egy mindent nivelláló, tartalmatlan uniformizmus, amelyben mindenki „egyforma”, és éppen ezért senki sem képes valódi közösséget építeni. Ennek végeredménye, hogy kapcsolatháló helyett egymásba ütköző atomok tömege jön létre. Ez a folyamat pedig a párbeszéd halálát eredményezi, nem azért, mert nincs kommunikáció, hanem mert már nem tudjuk, *hogyan* kell egymással beszélni. A politikai, gazdasági és társadalmi térben zajló folyamatok nem elszigetelten hatnak: egymást erősítve gyorsítják a párbeszéd erózióját, amely így civilizációs szintű válsággá alakul.

Arthur Koestler bizonyította, hogy a párbeszéd képes életet teremteni és megtartani – még a legszélsőségesebb körülmények között is. Szavaival élve éppen „ezért van, hogy a megélt helyzetek a valóságban sohasem olyan szörnyűek, mint a képzeletben. A természet gondoskodik arról, hogy a fák ne nőjenek egy bizonyos magasságon túl, még a szenvedés fái sem.”⁷ Innentől kezdve a kérdés az, hogy a gyökereinket elég mélyre eresztettük-e ahhoz, hogy megtartsanak bennünket. ■

6 Artur CIECHANOWITZ: „Civilisation is not simply the absence of war or the presence of peace” – Polish Professor Ryszard Legutko. *The European Conservative*, 2025. augusztus 17. <<https://europeanconservative.com/articles/interviews/civilisation-is-not-simply-the-absence-of-war-or-the-presence-of-peace-polish-professor-ryszard-legutko>>

7 KOESTLER: *I.m.*

» nemcsak
egyenlőséget hirdet,
hanem a különbségek
eltörlését követeli